

КНИЖКОВІ ВИДАННЯ З ТУРИЗМУ У 40-50-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ

Ірина Свістельник

Львівський державний університет фізичної культури

Актуальність. У 20-х роках ХХ століття туризм як особлива сфера людської життєдіяльності активно увійшов у повсякденне життя сотень людей і став масовим соціально-культурним явищем. Важливу роль у його становленні відіграли періодичні (спеціалізовані газети і журнали) та книжкові (книги, брошури з туризму та альпінізму, плакати, карти, довідники й путівники) видання. Періодичні видання надавали практичні поради у виборі туристичних маршрутів, планів мандрівок, консультації щодо використання туристичного спорядження, активно співпрацювали з туристичними організаціями. Як книжкові, так і періодичні видання публікували офіційні документи туристичних організацій, звіти про подорожі, описи туристичних маршрутів та екскурсійних об'єктів, рецензії на путівники того часу. Ці джерела містили фактичний матеріал з розвитку туристської справи, у зв'язку з чим і сьогодні становлять велику історичну цінність для дослідників туризму.

Мета дослідження – охарактеризувати типологічні особливості видань з туризму у 40-60-х роках ХХ століття.

Матеріали дослідження. Туризм як соціокультурне явище і особлива сфера, формувався достатньо довгий історичний період у мінливих соціально-економічних умовах. Бурхливий розвиток туристичної галузі припав на ХХ століття. Саме тоді туризм увійшов у повсякденне життя сотень мільйонів людей. Попит на туристські послуги стимулював швидкий розвиток туристичної галузі. У подорожах, мандрівках, походах та екскурсіях країною люди краще пізнавали свій край, його особливості, пам'ятки історії тощо [1].

На початку 40-х років ХХ століття була проведена комплексна реорганізація структури туризму, в основу якої було покладено жорстке державно-партійне управління: чітко визначено планування і фінансування туризму та туристичної діяльності, здійснено ретельний відбір кадрів. При комітетах фізичної культури і спорту та добровільних спортивних товариствах були створені секції з туризму, що дозволило об'єднати десятки тисяч активістів, які розгорнули широку пропаганду

й організаційну роботу із самодіяльного туризму. Працювала Всесоюзна секція туризму. Для впорядкування системи удосконалення спортивного туризму, покращення підготовки до походів, підвищення безпеки туристичних мандрівок була проведена класифікація самодіяльних туристичних маршрутів за категоріями складності.

Розвиток туристичного руху передбачав не тільки організаційну діяльність, але й видавничу. Друкували журнал туристичної тематики „На суше и на море” (1929-1941pp.), а також газету „Советский туризм и альпинизм” (1940-1941pp.). Важливу роль відіграло книговидання. Друкуванням спеціалізованої літератури займалося видавництво „Физкультура и спорт”.

Треба відзначити істотний поступ у розвитку туризму та альпінізму у попередній період, що виявився у наявності матеріально-технічної бази, активній роботі секцій і клубів з туризму та альпінізму, пропагандистській діяльності серед молоді в установах та навчальних закладах, спортивної підготовки в залах та на відкритих майданчиках, проведенні ближніх і дальніх туристичних походів, активізації діяльності клубів з туризму, гірських сходжень, теоретичних семінарів та тренувальних зборів. Було виконана значна робота з класифікації маршрутів сходжень за нормативними документами (звіти, фотографії, щоденники тощо): розробки спортивних нормативів, фіксування високих досягнень у спортивній класифікації введення звання майстра спорту; тривала робота над створенням системи спортивних розрядів, експериментальна апробація декількох варіантів спортивних нормативів, які планували представити 1941 року на затвердження Всесоюзного комітету у справах фізичної культури і спорту. Однак інформаційне забезпечення туризму та альпінізму на початку 40-х року було вкрай низьким. 1940 року вийшли друком лише чотири назви книг, зокрема „Спутник туриста” [2, рис. 1], „Спасательная служба в горах”, навчальний посібник та інструктивні матеріали з альпінізму [3, 4, рис. 1].

Рис. 1. Навчальний посібник з альпінізму для студентів інститутів фізичної культури та „Спутник туриста”, 1940 рік

1941 року світ побачили лише три тематичних видання: „Основы альпинизма” [5], „Шестеро отважных” [6] і „Спутник туриста” [7]. Книга „Основы альпинизма” була написана знаним альпіністом, заслуженим майстром спорта, заслуженим майстром альпінізму та заслуженим тренером СРСР Віталієм Михайловичем Абалаковим – керівником першого сходження на Памір (1934 року), відомим інженером-конструктором, який розробив прилади для об’єктивної оцінки процесів, які відбуваються в організмі тренування спортсменів під впливом навантажень.

Ці книги були єдиними виданнями для тих, хто активно займався та пропагував туризм і альпінізм.

Під час Другої світової війни книг з туризму та альпінізму не друкували, оскільки переважала література військово-прикладної тематики: невеличкі брошури з лікувальної фізичної культури при травмах, обмороженнях, з військово-лижної підготовки, зберігання та ремонту лиж, інструкції з ведення рукопашного та штикового бою, військово-лижної гімнастики.

У повоєнний час туризм перебував у кризовому стані. Війна зруйнувала народне господарство СРСР, призвела до величезних

людських втрат; повністю або частково було зруйновано безліч міст, населених пунктів у сільській місцевості, а також промислових підприємств. Матеріальні втрати економіки визначалися астрономічною сумою; було знищено близько 30 відсотків національного багатства СРСР. Різко зросли побутові потреби людей: не вистачало найголовнішого – житла, продовольства, одягу, медикаментів. У цих умовах знизилося прагнення населення до традиційних занять, властивих мирному часу, зокрема до туризму. Всі матеріальні і духовні ресурси держави були мобілізовані на відновлення нормальної життєдіяльності країни. Заняття туризмом у повосенний період не було характерним, хоча населення й виявляло подекуди цікавість до походів і подорожей, але матеріально-технічна база туризму не відповідала вимогам до здійснення екскурсій.

1945 року відновилися діяльність Туристично-екскурсійного управління Всесоюзної центральної професійної спілки і його територіальних управлінь з метою ознайомлення населення з економікою, географією, природними багатствами країни; популяризації науково-природничих знань, а також пропаганди туризму як масового культурного відпочинку. Упродовж 1945–1948 років було відновлено діяльність територіально-екскурсійних управлінь у Москві, Ленінграді, в Криму, на Кавказі, у Краснодарському краї, Києві, Свердловську та інших містах; відновлено 17 маршрутів, що діяли до війни, а також розроблено кілька нових. Щоб вирішити гостру проблему підготовки кадрів для туризму профспілки пішли вже відомим шляхом – підготовки громадських активістів. Паралельно поліпшувалась екскурсійна робота, значну увагу приділяли пропагуванню серед населення активного відпочинку. Вперше після війни було розглянуто питання про видання спеціальної літератури, довідників, картосхем та інших матеріалів. Реалізація цих та інших заходів дещо пожвавила туристсько-екскурсійну роботу, що, в свою чергу, дало змогу профспілкам здійснити спробу її планування. Планувалося до 1947 року довести обсяг надання населенню туристсько-екскурсійних послуг до довоєнного рівня. Проте це завдання не вдалося вирішити з певних причин: низька потреба основної маси населення у туризмі в перші повоєнні роки, майже повна відсутність вільного часу, складна продовольча ситуація в районах розташування туристичних баз, відсутність спеціального або орендованого транспорту, інших служб. Постанова ЦК ВКП(б) від 27 грудня 1948 року про розвиток фізичної

культури і спорту, що передбачала створення нових умов для активних занять туризмом, сприяла зростанню його популярності.

Перші у повоєнний час книги з туризму та альпінізму були датовані лише 1947 та 1948 роками. Тоді з'явилися керівні матеріали з туризму [8, 9], книга „Альпинизм. Техника передвижения в горах” [10] та книга з лижних походів у горах [11]. Наклади книг були невеликими і до 50-х років чи не єдиними.

50-ті роки стали важливим періодом для розвитку туризму. Саме тоді була проведена реорганізація управлінської структури, здійснена підготовка професійних кадрів; у самодіяльному туризмі розроблені такі форми, як походи вихідного дня, туристські зльоти тощо. У цей час туристсько-екскурсійні установи профспілок почали успішно застосовувати низку організаційних нововведень. Перших туристів прийняли на зимових маршрутах, після чого безліч громадян, відпочиваючи взимку, віддали перевагу туризму над іншими заняттями під час відпустки або канікул. Успішною була спроба встановлення єдиної вартості обслуговування на маршрутах, що значно впорядкувало витрати туристських установ на багато видів діяльності, сприяло рівномірному заповненню баз туристами і допомогло планувати і регулювати туристські потоки.

На початку 50-х років вийшли друком лише дві книги з туризму та альпінізму: „Основы альпинизма” [12] та „Туризм: работа низовой туристской секции” [13]. Ці книги надрукували накладом у 10 тисяч примірників, і вони стали підґрунтям інформаційного забезпечення туризму і альпінізму у 1950–1953 роках.

Розквіт туристичної діяльності та книговидання припав на середину 50-х років. Саме тоді були створені нові туристичні клуби і секції, розширювалася географія подорожей, готували кваліфіковані кадри нового покоління – активістів, туристичних діячів, розвивалася організаційна інфраструктура самодіяльного туризму: федерація туризму, маршрутно-кваліфікаційні комісії, школи туристської підготовки. Великої популярності набули туристські зльоти і змагання. Почали друкувати книги та брошури, наклади яких щороку збільшувалися. Так, з 1954 року видавництво „Физкультура и спорт” розпочало цілеспрямовано друкувати брошури з велосипедного, водного, лижного та мотоциклетного туризму (їх наклади до 1960 року становили 85 тисяч примірників); започаткувало серії видань під назвою „Школьникам о спорте” (наклад 25 тисяч примірників), „По родным

просторам” (наклади цієї серії до 1960 року склали 172 тисячі примірників); альманах у двох книгах „Туристские тропы” (наклад становив 50 тисяч примірників). На допомогу інструкторам у підготовці туристів було надруковано спеціальні пам’ятки накладом 20 тисяч примірників. Друкували підручники і навчальні посібники, які містили відомості з різних розділів підготовки альпіністів та туристів, зокрема техніки, тактики, методики навчання, спортивної майстерності, засобів безпеки, гігієни, фізіології, правил харчування. Уперше з’являються збірки статей, присвячені різним аспектам туризму та альпінізму. Туризм стає одним з найважливіших видів освітньої роботи серед молоді, вагомим засобом патріотичного виховання, неодмінною умовою цілеспрямованого відпочинку та якісної загально фізичної підготовки.

Висновки. Розвиток туристичного руху 40-50-х років ХХ століття передбачав не тільки організаційну діяльність, але й видавничу. Друкували журнал туристичної тематики „На суше и на море”, газету „Советский туризм и альпинизм”. Важливу роль відіграло книговидання. Друкування спеціалізованої літератури здійснювало видавництво „Физкультура и спорт”. Наклади літератури на початку 40-х років були невеликими, представлені сімома назвами книг; у повсякденні роки – чотирма назвами, і тільки в середині 50-х років було активізовано інформаційне забезпечення туристичної діяльності: розпочато друкування підручників, навчальних посібників, брошур, серійних видань, збірок статей, наклади яких щороку збільшувалися і централізовано розповсюджувалися.

Література:

1. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні : [навч. посіб.] / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. – К. : Вища школа, 2002. – 195 с.
2. Спутник туриста / под общ. ред. Б. Б. Котельникова. – М. : Физкультура и спорт, 1940. – 636 с., ил.
3. Альпинизм / под общ. ред. И. А. Черепова. – М. : Физкультура и спорт, 1940. – 423 с., ил.
4. Альпинизм : инструктивные материалы. – М. : Физкультура и спорт, 1940. – Вып. 1. – 40 с.
5. Абалаков В. Основы альпинизма : пособие для сдающих нормы на значок „Альпинист СССР” / В. Абалаков. – М. : Физкультура и спорт, 1941. – 144 с., ил.
6. Шестеро отважных : из практики зимнего альпинизма на Тянь-Шане. – М. : Физкультура и спорт, 1941. – 112 с., ил.
7. Спутник туриста / под общ. ред. Б. Б. Котельникова. – Изд. 2-е, испр. – М. : Физкультура и спорт, 1941. – 552 с., ил.

8. Руководящие материалы по туризму. – М. : Физкультура и спорт, 1947. – 64 с.
9. Туризм : руководящие материалы. – М. : Физкультура и спорт, 1948. – 40 с.
10. Рототаев П. Альпинизм. Техника передвижения в горах / П. Рототаев. И. Юхин. – М. : Физкультура и спорт, 1947. – 135 с., ил.
11. Малейнов А. Льжные походы в горах. – М. : Физкультура и спорт, 1948. – 144 с., ил.
12. Абалаков В. М. Основы альпинизма : пособие для начинающих. – М. : Физкультура и спорт, 1950. – 144 с., ил.
13. Туризм : работа низовой туристической секции. – М. : Физкультура и спорт, 1950. – 80 с.

TURYSTYKA KULTUROWA A PAMIĘĆ PRZESZŁOŚCI MIASTA I REGIONU MEGAWYDARZENIA W NYSIE W UJĘCIU HISTORYCZNYM

Ewa Dawidejt-Jastrzębska

Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu, Polska

Od kilku lat przedmiotem moich zainteresowań badawczych jest zagadnienie pamięci kulturowej tzw. Ziem Odzyskanych, tj. obszaru, który przez kilka wieków pozostawał poza obrębem państwa polskiego i w granicach Polski znalazł się ponownie po II wojnie światowej. Szczególną uwagę skupiam na kształtowaniu obrazu przeszłości w krajobrazie kulturowym Nysy. Jest to położone w województwie opolskim zabytkowe miasto, które przez kilka wieków stanowiło stolicę księstwa biskupów wrocławskich, następnie było ważną twierdzą w Prusach oraz znaczącym ośrodkiem administracyjno-kulturalnym w państwie niemieckim.

Do bardzo ważnych pól badania pamięci kulturowej zalicza się krajoznawstwo oraz turystykę kulturową. Szczególnie przydatne jest to w odniesieniu do „ziem ponemieckich”, które do połowy 1945 r. nie były w zasadzie obecne w świadomości kulturowej Polaków. Po włączeniu tego obszaru w granice Polski należało go wpisać w obręb „geografii moralnej” narodu – jak można powiedzieć używając określenia Anthony’ego Smitha – dostarczającej jednostkom „celów duchowej i historycznej pielgrzymki” (za: Edensor 2004, s. 65). Wymagało to znalezienia i wskazania punktów w przestrzeni, wokół których należało organizować „obieg pamięci”, żeby przyswoić kulturowo ten obszar mieszkańcom całej Polski i nowej ludności, która przybyła tam z różnych regionów Rzeczypospolitej, w tym z dawnych